

بررسی تفسیر آیات قرآن در حسابداری اسلامی

زهرا راشکی قلعه نو^۱

^۱مدرس دانشگاه جامع علمی-کاربردی، زاهدان، سیستان و بلوچستان، ایران

نویسنده مسئول:

زهرا راشکی قلعه نو

چکیده

قرآن کریم در تمامی امور مربوط به زندگی انسان دستوراتی دارد تا با پیروی کردن از آنها به توانیم به سعادت واقعی نائل شویم، در زمینه حسابداری و حسابرسی نیز می‌توان با مراجعه کردن به قرآن کریم و تفسیر آیات آن به حسابداری اسلامی برسیم. برای تدوین و ایجاد استانداردهای مناسب برای حسابداری، احتیاج به یک جریان قیاسی است که خود احتیاج به نظریه‌ی محکم و هم‌راستا با شرایط محیطی دارد. بهترین نظریه، آن است که بر اساس شرایط محیطی، یعنی در محیطی اسلامی و ایرانی، تعریف شود. با این حال، این نظریه در محیط‌های اسلامی نیز می‌تواند بر اساس نوع گرایش و فرقه، تفاوت‌هایی داشته باشد و می‌تواند در نوع نگرش تغییر ایجاد کند. بنابراین بهترین حالت آن رجوع به قرآن کریم و تفسیر آیات ارزشمند آن در این راستا است.

نظریه بر این مبنا می‌تواند به راحتی با فرهنگ ایرانی هم راستا و زمینه‌ساز چارچوب نظری منطقی و در نتیجه دستیابی به استانداردهای هماهنگ باشد. نظریه‌ای که با توجه به مفهوم خلیفه‌الله بودن انسان بنا شده و انسان را موظف به پاسخگویی در مقابل مسئولیت‌های خود می‌کند و از ثبت حسابها تا گزارشگری را در برمی‌گیرد. لذا در این مقاله نشان داده می‌شود، بررسی تفسیر آیات قرآن کریم در زمینه حسابداری کمک می‌کند تا به حسابداری اسلامی موازین با عرف و شرع دست یابیم.

کلمات کلیدی: حسابداری اسلامی، تفسیر قرآن کریم، حسابرسی، دوره مالی.

مقدمه

مفروضات حسابداری^۱ به فرض‌های اولیه‌ای گفته می‌شود که بنیان اصول حسابداری، استانداردهای حسابداری و روش‌های حسابداری را شکل می‌دهند. یکی از مفروضات بنیادی حسابداری عبارت است از فرض دوره مالی است. از آنجا که نتایج واقعی عملیات یک واحد تجاری را تنها در زمان تصفیه، یعنی خاتمه عملیات آن می‌توان تعیین کرد. از طرف دیگر، بستنکاران، اعتباردهندگان و اشخاص ذینفع نمی‌توانند تا تاریخ انحلال، از نتایج آن بی‌خبر باشند. از این رو عمر واحد تجاری به دوره‌های زمانی مساوی تقسیم می‌شود که هر دوره را اصطلاحاً (دوره حسابداری) گویند. دوره مالی ممکن است سه ماهه، شش ماهه یا یکساله باشد. هر دوره مالی را که دوازده ماه طول بکشد اصطلاحاً سال مالی گویند. یکی از مزایای تقسیم عمر یک واحد اقتصادی به قطعات زمانی کوچکتر این است که ویژگی قابلیت مقایسه را فراهم کرده و امکان سنجش و ارزیابی نتایج حاصل از فعالیت‌های موسسات اقتصادی را در دوره‌های زمانی مختلف ایجاد می‌کند.

از آنجایی که وظیفه ما است از موازینی که علما و مفسران بزرگوار به دست ما سپرده اند بهره‌گیری و با تدبیر بیشتر سعی کنیم که مفاهیم روشنی از قرآن به دست آوریم و به جامعه عرضه کنیم تا دین خود را به اسلام و قرآن ادا کرده باشیم. از سوی دیگر، اگر چه فهمیدن معانی و تفسیر قرآن به سادگی میسر نیست (رجبی)، ولیکن قرآن کریم در تمامی امور مربوط به زندگی انسان دستوراتی دارد تا با پیروی کردن از آنها به توانیم به سعادت واقعی نائل شویم، در زمینه حسابداری و حسابرسی نیز می‌توان با مراجعه کردن به قرآن کریم و تفسیر آیات آن به حسابداری اسلامی برسیم (چادگانی، ۹۴).

تعریف حسابداری اسلامی

به بررسی دو تعریف در حسابداری اسلامی می‌پردازیم.

- زید "حسابداری فرآیند منظم ثبت معاملات مشروع در دفاتر و اندازه‌گیری نتایج مالی بر مبنای این معاملات به منظور استفاده در تصمیم‌گیری است."

در این تعریف یکی از مسائل مهم مدنظر در حسابداری مرسوم یا همان حسابداری با دیدگاه غربی، سودمندی گزارشگری مالی برای تصمیم‌گیری استفاده‌کنندگان از صورت‌های مالی است. بنابراین شناسایی این هدف برای حسابداری اسلامی چیزی به جز تغییر نام حسابداری، به حسابداری اسلامی نیست.

- الخدش "حسابداری اسلامی عبارت است از فرآیند شناسایی، اندازه‌گیری و گزارشگری مشروعیت فعالیت‌های مالی که برای تصمیم‌گیری، محاسبه زکات و محاسبه سود واقعی عملیات سرمایه‌گذاری اسلامی بر اساس دستورات اسلام، مفید باشد."
در تعریف دوم نکته اول اینکه زکات امری شخصی است و هیچ‌انسان دیگری حق دخول به این حیطه‌ی شخصی را ندارد (علی شریف جدیدی، ۹۳).

اهداف حسابداری اسلامی

برای حسابداری اسلامی اهداف متفاوتی ذکر شده است، همانند:

الف. سودمندی برای تصمیم‌گیری به نحوی که جریان به سوی منافع جمعی پیش رود.

ب. وظیفه‌ی مباشرت پاسخگویی اسلامی (حساب‌خواهی و حساب‌دهی).

پ. پاسخگویی از طریق زکات (این موضوع در حوزه بانکداری اسلامی بعضاً نیز پیاده شده است. یعنی زکات به‌عنوان آخرین رقم سود و زیان گزارش می‌شود. محاسبه زکات باید مبتنی بر ارزشهای جاری دارایی‌ها باشد) (بزرگ اصل، ۹۶).

¹ Accounting assumptions

تفاوت حسابداری مرسوم و حسابداری اسلامی

شرایط محیطی در حسابداری مرسوم و حسابداری اسلامی متفاوت است، اهداف حسابداری در جوامع غربی با اهداف حسابداری در جوامع اسلامی نیز متفاوت می‌باشد (یغمائی علیشاه، ۹۳). حسابداری مرسوم مبتنی بر اصول و اهداف زیر است:

الف. تفکیک کامل اقتصاد از مذهب

ب. ارجحیت رضایت فردی

ج. بهینه‌سازی سود به عنوان معیار سنجش عملکرد

د. پذیرش قاعده‌ی تنازع بقا به عنوان بهترین راهبرد

ه. تأکید بر نتیجه‌ی فرایند بدون توجه به آثار گسترده‌ی آن بر محیط

این در حالی است که برای حسابداری اسلامی اهداف متفاوتی ذکر شده است، همانند:

الف. سودمندی برای تصمیم‌گیری به نحوی که جریان به سوی منافع جمعی پیش رود

ب. وظیفه‌ی مباشرت پاسخگویی اسلامی (حساب خواهی و حساب دهی)

پ. پاسخگویی از طریق زکات

بررسی تفسیر قرآن کریم در حسابداری

کلمه «حساب» و مشتقات آن بیشتر از ۸۰ دفعه در آیات قرآن کریم ذکر شده اند. لذا با توجه به اهمیت این موضوع، تفسیر بعضی از آیات قرآن کریم را در این زمینه بررسی کرده ایم. یکی از مفروضات حسابداری فرض واحد اندازه‌گیری می‌باشد. برای اندازه‌گیری هر ویژگی یا کیفیت، در نگاه اول به یک مقیاس اندازه‌گیری نیاز می‌باشد. مثلاً واحد اندازه‌گیری طول متر، وزن کیلوگرم، انسان نفر، زلزله ریشتر و... می‌باشد. در حسابداری نیز «پول» به عنوان واحد اندازه‌گیری مبادلات فرض شده است. کلیه مبادلاتی که توسط حسابداران در دفاتر یا صورتهای مالی منعکس می‌گردد، معرف حجم و یا مقدار نمی‌باشد بلکه تنها بهای آنها را نشان می‌دهند. به طور کلی وقایعی که با پول اندازه‌گیری نمی‌شوند و فاقد جنبه مالی می‌باشند در دفاتر و صورتحسابها منعکس نمی‌گردند. مثلاً روحیه کارکنان، کارایی مدیریت، رقابتهای بازار و... در صورتهای مالی منعکس نمی‌گردند.

۱- تفسیر آیه ۲۸۲ سوره بقره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُب بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُجِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكَّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمٌ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰ أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهَدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَعَّلُوا فَإِنَّهُ فَسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

ای کسانی که ایمان آورده اید، هنگامی که دینی را تا مدت معینی (به خاطر گرفتن وام یا داد و ستد) به یکدیگر بدهکار شدید آن را بنویسید، و باید نویسنده ای (سند آن را) در میان خودتان به عدالت بنگارد، و هرگز نباید نویسنده از نوشتن آن- همان گونه که خدا به وی آموخته- امتناع ورزد، او باید بنویسد و کسی که حق به گردن اوست (بدهکار) املا کند، و از خداوند که پروردگار اوست پروا نماید و از حق چیزی را کم نگذارد، و اگر کسی که حق به گردن اوست سفیه یا ناتوان (ستی) باشد یا (به خاطر آفت زبان) نتواند املا کند، ولی او به عدالت املا نماید. و دو گواه از مردان مسلمان (را به شهادت بطلبید، و اگر دو مرد نباشد، یک مرد و دو زن را از میان گواهانی که (از دینشان) رضایت دارید گواه بگیرید، تا اگر یکی از آن دو زن فراموش نمود آن دیگری او را یادآوری نماید. و چون گواهان (برای تحمل شهادت یا اداء آن) دعوت شوند خودداری نکنند. و از نوشتن بدهی که تا مدتی معین مهلت دارد، کوچک باشد یا بزرگ، ملول نشوید. این کار در نزد خدا عادلانه تر و برای گواهی استوارتر و به اینکه شک نکنید (و نزاعی برنخیزد) نزدیکتر است، مگر آنکه داد و ستدی نقدی باشد که در میان خود تبادل می‌کنید، که بر شما گناهی نیست که آن را ننویسید. و (بهتر است که) هر زمان داد و ستد کنید شاهد بگیرید، و نباید نویسنده و گواه (به واسطه زیاد و کم کردن، به صاحب حق) ضرر بزنند و نباید به نویسنده و شاهد به

سبب ندادن حقتان ضرر برسد، و اگر چنین کنید برای شما فسق و گناه است. و از خدا پروا کنید، و خدا به شما می آموزد و خدا به همه چیز داناست.

معنا و تفسیر آیه ۲۸۲ سوره بقره (بزرگترین آیه قرآن کریم) به حسابداری و دفترداری اشاره دارد. دفترداری و حسابداری نیز یکی از نیازهای بشر است که خداوند در طولانی‌ترین آیه قرآن به آن اشاره کرده است. این آیه به تعیین ضوابط شناسایی و اندازه‌گیری دارایی‌ها، بدهی‌ها، سرمایه، درآمدها و هزینه‌ها (استانداردهای حسابداری) پرداخته است.

۱- مجاز بودن قرض (دین) و وام روشن می‌شود و هم تعیین مدت برای وامها
۲- کتابت

۳- عادل بودن شخص کاتب

۴- رعایت امانت در نوشتن

۵- همیشه امضای اصلی در اسناد، امضای بدهکار است و هنگامی که با املائی او انجام بگیرد، جلو هر گونه انکاری را خواهد گرفت.

۶- بدهکار باید از خدا به پرهیزد و چیزی را فروگذار نکند.

۷- در معامله از جمله ممنوع بودن تصرفات مالی سفیهان و ضعیف العقولها و همچنین مساله جواز دخالت ولی در این گونه امور.

۸- ولی نیز باید در املاء و اعتراف به بدهی کسانی که تحت ولایت او هستند، عدالت را رعایت کند (بالعدل) نه چیزی بیش از حق آنها بگوید و نه به زیان آنها گام بردارد.

۹- دو شاهد بگیرند.

۱۰- دو شاهد باید از مردان شما باشند.

۱۱- مسلمان و بالغ باشند.

۱۲- اگر دو مرد نباشند کافی است یک مرد و دو زن شهادت دهند.

۱۳- شاهدان از کسانی که مورد رضایت و اطمینان شما باشند. (منافع نداشته باشد)

۱۴- در صورتی که شهود مرکب از دو مرد باشند هر کدام می‌توانند مستقلاً شهادت بدهند اما در صورتی که یک مرد و دو زن باشند، باید آن دو زن به اتفاق یکدیگر اداء شهادت کنند تا اگر یکی انحرافی یافت، دیگری به او یادآوری کند.

۱۵- نوشتن اسناد هر چند مقدارش کم باشد.

۱۶- در معامله نقدی گر چه تنظیم سند و نوشتن آن لازم نیست، ولی شاهد گرفتن برای آن بهتر است، زیرا جلوی اختلافات احتمالی آینده را می‌گیرد.

۲- تفسیر آیه ۲۹ لقمان

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَأَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

آیا ندیدی که خداوند، پیوسته شب را در روز، و روز را در شب داخل می‌کند، و خورشید و ماه را تسخیر کرده، هر یک تا زمان معینی در حرکت‌اند؟ همانا خداوند به آنچه انجام می‌دهید آگاه است.

با توجه به آیه و تفسیر آن، تغییرات شب و روز و تسخیر خورشید و ماه، در جهت بهره‌وری و استفاده‌ی انسان است و همچنین نباید کم و زیاد شدن طول شب و روز را تصادفی پنداریم. یکی از استفاده‌های آن تقسیم عمر واحد تجاری به دوره‌های کوچکتر است که بتوان از آن طریق ویژگی قابلیت مقایسه را فراهم کرد و امکان سنجش و ارزیابی نتایج حاصل از فعالیتهای موسسات اقتصادی را در دوره‌های زمانی مختلف ایجاد کرد.

۳- تفسیر آیه ۸۷ سوره بقره

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ

و همانا ما به موسی کتاب (تورات) دادیم و از پس او پیامبرانی پشت سر یکدیگر فرستادیم و به عیسی بن مریم (معجزات و) دلایل روشن بخشیدیم و او را با روح القدس، تأیید و یاری نمودیم. پس چرا هرگاه پیامبری چیزی (از احکام و دستورات) بر خلاف هوای نفس شما آورد، در برابر او تکبر ورزیدید. (و به جای ایمان آوردن به او) جمعی را تکذیب و جمعی را به قتل رساندید؟! فرض تداوم فعالیت، توسط کمیته استانداردهای حسابداری مالی، به شرح زیر تعریف شده است: «فرض بر این است که هر واحد تجاری دارای تداوم فعالیت، یعنی عملیات آن در آینده قابل پیشبینی ادامه دارد. به بیان دیگر، فرض می شود که نه قصد بر این است که واحد تجاری منحل یا عملیات آن به نحو قابل ملاحظه ای کاهش داده شود و نه ضرورت این کار احساس می شود.

- بر اساس این فرض دارایی‌ها و بدهی‌ها به جاری و بلند مدت تقسیم می‌شود.

- فرآیند اندازه‌گیری در حسابداری از قبیل ثبت داراییها به بهای تمام شده به جای ارزش جاری متاثر از فرض تداوم فعالیت می‌باشد.

۴- تفسیر آیه ۵۹ سوره یوسف

وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ قَالَ أَتُنُونِي بِأَخٍ لَكُمْ مِّنْ أَيْكُمُ أَلَا تَرَوْنَ أَنِّي أَوْفَى الْكَيْلِ وَأَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ

و چون یوسف بارهای (غذایی) آنان را آماده ساخت، گفت: برادر پدری خود را (در نوبت آینده) نزد من آورید. آیا نمی‌بینید که من پیمانانه را کامل می‌دهم و بهترین میزبان هستم.

با توجه به آیه مذکور و تفسیر آن، برای اندازه‌گیری هر ویژگی یا کیفیت، در نگاه اول به یک مقیاس اندازه‌گیری نیاز می‌باشد که خرید و فروش و توزیع غلات در مصر زمان یوسف علیه السلام با پیمانانه بوده است. در حسابداری نیز «پول» به عنوان واحد اندازه‌گیری مبادلات فرض شده است.

۵- تفسیر آیه ۲ سوره نساء

وَأْتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا

و اموال یتیمان را به آنان (باز) دهید و اموال بد (خودتان) را با اموال خوب (یتیمان) تبدیل نکنید و اموال آنان را با اموال خود نخورید، همانا این (تصرفات ظالمانه) گناهی بزرگ است.

با توجه به آیه مذکور و تفسیر آن هر شخص حقیقی یا حقوقی می‌تواند دارایی (اموال) تحصیل کند و اموال و مطالبات و دیون هر شخص مربوط به خود اوست و نباید با شخص ثالثی مختلط یا تبدیل گردد.

بحث و نتیجه گیری

در سالهای اخیر در بین محققان اسلامی، بحث حسابداری اسلامی به میان آمده و مورد پژوهش قرار گرفته است. این محققان معتقدند که اصول و قوانین حسابداری غربی نمی‌تواند با فرهنگ، اعتقادات و فعالیت‌های اقتصادی جوامع اسلامی همخوانی داشته باشد و نمی‌توان آن را پیاده کرد. لذا باید بر اساس موازین و شرعیات اولاً یک تعریف اسلامی از حسابداری را بیان کرده و سپس چارچوبی را برای حسابداری اسلامی از بعد مادی و معنوی تدوین کرد.

همچنین از آنجایی که قرآن کریم پاسخ‌گوی پرسش‌ها و نیازهای انسان در تمام اعصار است (نحل: ۸۹) آنچه که مهم است، این است که علمای هر عصر، کلام وحی را می‌بایست متناسب با نیازهای همان عصر و زمان فهم کنند و در صدد پاسخ به سوالات همان زمان برآیند. در عصر حاضر که موضوعات مختلفی که در کتب پیشین یافت نمی‌شود همچون مباحث مربوط به کلام جدید، عقلانیت در دین، انتظارات بشر در دین عرفی یا رمزی بودن زبان قرآنی، نسبی بودن اخلاق و... مطرح می‌گردد و نظر قرآن در آن مورد پرسیده می‌شود، مسلماً دیگر روش تفسیر ترتیبی پاسخ‌گو نخواهد بود و در این مجال است که ضرورت نیاز به تفسیر موضوعی نمایان می‌گردد (پاکتچی، ۱۳۸۷).

اگر افرادی که به این حرفه (حسابداری) وارد می‌شوند، از استانداردها و آموزش‌های لازم برخوردار نباشند، همچنین دارای وجدان کاری و اعتقادات دینی و مذهبی نباشند، کیفیت حرفه حفظ نمی‌شود و ارتقا نمی‌یابد. به همین دلیل نهادهای حرفه‌ای موظفند افرادی را که این استانداردها را در بالاترین سطح احراز می‌کنند، جذب نمایند. در نتیجه، کیفیت حرفه رابطه مستقیمی با سطح اعتقادات دینی و مذهبی متقاضیان جذب شده خواهد داشت.

منابع و مراجع

- ۱- حسین لطفی چادگانی، حسابداری اسلامی، مجتمع آموزشی رفاهی چادگان، ۹۴.
- ۲- عباس زارع بیدکی، تفسیر موضوعی قرآن کریم از امتناع تا امکان، ۸۳.
- ۳- ایوب یغمائی علیشاه، شبنم بابایی، جواد مقتدر کارگران، بررسی اخلاق حرفه‌ای در حسابداری با تکیه بر مبانی نظری حسابداری اسلامی ۱۳۹۳.
- ۴- دکتر موسی بزرگ اصل، ترجمه اهداف و خصوصیات حسابداری اسلامی، ۹۶.
- ۵- علی شریف جدیدی، حسابداری اسلامی، ضرورت اقتصاد ایران - فصلنامه صدرا سال ۱۳۹۳ شماره ۱۰.
- ۶- احمد پاکتچی، تفسیر قرآن، دانشنامه موضوعی قرآن، ۸۹.
- ۷- محمود رجبی، تفسیر موضوعی قرآن از منظر استاد محمد تقی مصباح.